

УДК 323.3:323.21

Л. С. Хорішко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного університету

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕГІТИМАЦІЇ ЕЛІТНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Постановка проблеми. Динамічні процеси функціонування політичних систем пов'язані з реалізацією комплексних дій стосовно якісного її оновлення. Відповідно, їх ефективність зумовлюється ефективною двосторонньою взаємодією політичної еліти та суспільства. Інституціоналізація еліти, формування інституціонального середовища реалізації її функцій повинні супроводжуватися процесами легітимації, спрямованими на закріплення в масовій свідомості владного статусу та пояснення необхідності здійснюваних перетворень (у тому числі модернізаційних) для досягнення суспільного блага. Процеси легітимації мають певну процедуру та технології реалізації, що постійно ускладнюються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, вимагаючи від еліти відповідних знань, вмінь, здатності враховувати існуючий досвід та нові виклики з метою забезпечення ефективної взаємодії із суспільством у ході реалізації визначених цілей та завдань, спрямованих на оптимізацію функціонування політичної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси легітимації в політичній сфері є предметом вивчення багатьох вчених. Серед західних дослідників можна назвати М. Догана, П. Бергера, Д. Істона, С. Ліпсета, Т. Лукмана, Л. Саністебана та ін. Вони акцентували увагу на тому, що легітимація – це процес обґрунтування та формування підтримки політики владних суб'єктів, який передбачає суспільне оцінювання. Серед українських вчених можна назвати О. Висоцького, О. Новакову, С. Рябого, М. Тура, Є. Цокура та ін., у працях яких досліджувалися різні аспекти легітимації та причини делегітимації, технології легітимаційної політики та процедура її здійснення. Разом із тим, попри достатньо велику кількість робіт, присвячених процесам легітимації, недостатньо уваги приділялось саме легітимації еліти як політичного інституту.

Мета статті – з'ясувати особливості легітимації елітного політичного інституту.

Виклад основного матеріалу. Процеси політичної інституціоналізації сприяють формуванню нових якостей організацій та процедур взаємодії у рамках політичної системи з метою забезпечення важливої потреби суспільства в соціальному порядку через проведення необхідних змін. У ході процесу інституціоналізації політичної еліти відбувається закріплення елітних груп у системі владної ієрархії, формуються її структурно-функціональні характеристики, а також конкретизується наявний ресурсний потенціал. Ефективність процесів інституціоналізації еліти зумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень із метою досягнення суспільного блага. У цьому контексті особливого

значення набувають процеси легітимації елітного політичного інституту.

На думку М. Вебера, результатом легітимації є формування відповідного рівня легітимності домінуючого в політичній системі порядку, який визнається більшістю суспільства. Відповідно, легітимність розуміється як визнання значимості певного типу владних відносин, спрямованих на здійснення ефективних перетворень у політичній системі, а також здатність політичної еліти довести необхідність та обґрунтувати доцільність їх практичної реалізації. Легітимність впливає на визначення суспільно-політичних орієнтацій громадян та закріплює необхідні типи політичної поведінки. На думку вченого, вона завжди пов'язана із смисловими характеристиками політичної системи, найбільш повно обґрунтовуючи доцільність заданого порядку, в порівнянні з іншими конкуруючими [2].

П. Бергер та Т. Лукман також розглядають легітимацію як своєрідний спосіб формування смислового універсуму, що пояснює та доводить доцільність певного порядку, тим самим закріплюючи відповідні форми взаємодії в політичній системі. Вчені наголошують на тому, що процесом легітимації можна управляти, сприяючи інтеграції суспільства навколо певних проєктів діяльності владних суб'єктів, а також використовувати її як технологію впливу, що орієнтована на всі доступні в політичній практиці засоби (від міфологічного до наукового обґрунтування явищ чи подій) [1].

На думку Ю. Габермаса, легітимність можна розглядати як своєрідну цінність існуючого політичного порядку, що проявляється у визнанні законності та справедливості. Досягнення даного стану можливе за наявності досконалої системи аргументації. Відповідно, вчений розглядає процес легітимації крізь призму функціонування раціональної системи комунікативної взаємодії між суб'єктами, що сприяє формуванню раціональної суспільної згоди. Вона розуміється як свобода діяльності конкретного суб'єкта заради досягнення суспільного блага.

У цьому контексті Ю. Габермас аналізує типи діяльності, що використовуються в процесі легітимації: 1) стратегічна, тобто сукупність взаємодій, пов'язаних з аналізом ситуації та вибором рішення щодо їх розв'язання; 2) інструментальна, тобто взаємодії, що зумовлені використанням конкретних соціально-політичних технологій; 3) комунікативна, тобто формування ефективних типів взаємодій, необхідних для досягнення відповідного рівня суспільного консенсусу; 4) нормативна, тобто вироблення правил здійснення комунікативної взаємодії. Виходячи із цього, процес легітимації в політичній сфері можливий за умови свободи дій (окремого політичного суб'єкта чи інституту) та узгодження інтересів більшості суспільства в ході комунікативної взаємодії [8].

На думку П. Бергера та Т. Лукмана, політичним інститутам завжди необхідна легітимація для пояснення та виправдання їх діяльності. Якщо на перших етапах функціонування інституту можна апелювати до традицій, тим самим підтримувати та реконструювати задану картину світу, то подальші процеси інституалізації вимагають нових форм легітимації, які б пояснювали сенс їх існування в умовах постійної мінливості політичних ситуацій та комунікативних взаємодій. Вони мають бути послідовними і надавати вичерпну інформацію відносно основних засад нового інституціонального порядку. Основною метою легітимаційної діяльності виступають процеси інтеграції, що відбуваються на двох рівнях: 1) горизонтальному, тобто визнання всіма суб'єктами взаємодії загальних правил та норм її здійснення; 2) вертикальному, тобто надання суб'єктивної осмисленості заданим алгоритмам взаємодії. Поеднання даних рівнів дозволяє забезпечити визнання інституціонального порядку на рівні суб'єктного простору діяльності та політичної системи в цілому [1, с. 63].

У цьому контексті можна погодитися з думкою О. Висоцького, що легітимація як пояснення і виправдання виконує наступні функції: 1) сприяння актуалізації альтернатив вирішення суспільно-політичних проблем та нівелювання можливих наслідків; 2) надання позитивних оцінок діяльності та рішенням владних інститутів, що за даних умов розуміються як найбільш доцільні; 3) мобілізація суспільного потенціалу з метою підтримки впроваджуваного елітою політичного курсу [3].

Виходячи із цього, елітний політичний інститут легітимізується на рівні власної структури, окреслюючи межі інституціонального середовища, в рамках якого здійснюються процеси прийняття рішень стосовно векторів розвитку та особливостей модернізації політичної системи, а також вибір доцільних способів та методів діяльності. Легітимізація також відбувається відносно інших суб'єктів інституціонального середовища (передусім, суспільства) стосовно розуміння ними необхідності здійснюваних перетворень та їх доцільності в контексті задоволення актуальних потреб суспільно-політичного розвитку. Окреслені процеси відбуваються на таких рівнях:

1) засвоєння наявних знань у вигляді норм та правил взаємодії, що дозволяють формувати нормативно-комунікативну включеність політичного суб'єкта в елітні кола різної ієрархії, тим самим забезпечуючи внутрішньоелітну ідентифікацію;

2) здійснення діяльності за наявними алгоритмами;

3) поступова диференціація сфер діяльності в межах елітного інституту, їх професіоналізація та вироблення нових алгоритмів взаємодії, що враховують традиції, але здатні адаптуватися до викликів навколишнього середовища;

4) символізація процесу інституалізації еліти, що включає в себе систематизацію всіх суб'єктивних та об'єктивних значень стосовно її місця та ролі в політичній системі, а також масштабів впливу на здійснення структурно-змістовних перетворень.

Саме на четвертому рівні легітимації відбувається кристалізація цілісної картини сприйняття елітного

інституту як значимого суб'єкта здійснення політичної діяльності, що зумовлюється процесами об'єктивації, седиментації акумуляції, знань. Об'єктивація розуміється як своєрідне закріплення в суспільній свідомості образу елітної структури, що проявляється в діяльності конкретних організацій, доступ до яких у принципі відкритий для всіх. Відповідно, формується можливість структуризації суб'єктивної діяльності представників політичної еліти та виокремлення стандартних (зрозумілих всім) ситуації взаємодії із суспільством через систему мовної та символічної комунікації. Дана система дозволяє впорядковувати існуючі символи, форми комунікативної взаємодії, способи поведінки еліти, перетворюючи їх на об'єктивно існуючі елементи повсякденного життя, зрозумілі суспільству. У свою чергу, процеси седиментації дозволяють накопичувати вироблений досвід взаємодії в суспільній свідомості, тим самим сприяючи формуванню традиційних для певної системи статусно-рольової сітки еліти, каналів рекрутування, форм взаємодії та інше. Усе це сприяє акумуляції традиційних та нових знань відносно структурного призначення елітного інституту в рамках політичної системи, тим самим актуалізуючи ті чи інші вектори легітимаційної політики в цілому [1].

На думку Н. Лумана, легітимація елітного політичного інституту пов'язана також із визнанням його рішень як зобов'язуючих для більшості суспільства. Оскільки в рамках політичної системи може продукуватися значна кількість рішень, то необхідна процедура набуття ними загальнообов'язкового статусу. Вона представляє собою певну спрощену модель розуміння та виправдання правил чи норм поведінки, що формується внаслідок генералізації найбільш суттєвих очікувань громадськості. Процедура має такі характеристики: автономність, наявність елементів ритуалу, перейняття соціальних ролей, публічність та непередбачуваність очікуваного результату. Виходячи із цього, вчений запропонував виокремити процедурні аспекти легітимації, пов'язані з прийняттям елітою рішень:

1) особливості функціонування політичної системи продукують моделі прийняття політичних рішень, що використовуються елітою та мають загальнообов'язковий характер;

2) будь-яке право на здійснення чи нездійснення діяльності в межах політичної системи встановлюється прийняттям рішення;

3) прийняті рішення вважаються зобов'язуючими, якщо лягають в основу політичної поведінки еліти, яка здатна абстрагуватися від минулого та за потреби адаптувати власні переконання стосовно вимог більшості суспільства;

4) легітимація самих рішень здійснюється за допомогою формування нових цінностей, уявлень та очікувань суспільства, що відповідають загальносистемним імпульсам функціонування [7].

Процеси легітимації елітного інституту відбуваються в межах конкретної політичної системи, а тому виділяють ряд факторів, що впливають на динаміку їх розгортання:

1) просторово-часові характеристики, тобто особливості політичної ситуації (типова, нова, невизначена),

в рамках якої відбувся прихід до влади конкретних суб'єктів та її співвіднесеність у часі з минулим, теперішнім та прогнозованим майбутнім;

2) особливості делегітимації попередніх владних суб'єктів (конфлікт цінностей чи інтересів еліти та більшості суспільства, відмінності між запланованими та здійснюваними стратегіями суспільно-політичного розвитку, посилення ролі політичної опозиції, наявність невирішених конфліктних ситуацій у політичній системі);

3) норми, що констатують наявність позицій у визначеному просторі та відповідних їм правил, принципів взаємодії політичних суб'єктів. Формальним джерелом формування норм виступає закон, а відповідно, створюються умови для розвитку демократичних політичних практик. Неформальним джерелом нормотворчості виступає традиція, внаслідок чого можуть створюватися передумови для розвитку феномену «повдвійної інституалізації»;

4) основні суб'єкти (типи еліти, політичний лідер, групи інтересів, конкретні групи громадськості та ін.) та їх стратегічні орієнтири стосовно легітимаційної політики в цілому;

5) позиції в політичному просторі та особливості взаємодії з іншими суб'єктами з метою оптимізації легітимаційних процесів;

6) технології та напрями (зовнішньополітичний чи внутрішньополітичний) легітимаційної політики;

7) ресурси (економічні, соціальні, юридичні, культурно-інформаційні) практичної реалізації легітимаційної політики [6].

На думку С. Ліпсета, загальний рівень легітимності елітного інституту можна оцінити на основі трьох показників: культурна однорідність суспільства, модернізація економічної та політичної сфер його життєдіяльності. Високий рівень культурної однорідності суспільства, що забезпечується раціональною політикою у сфері задоволення потреб та інтересів різних суспільних груп, що включені у визначену елітою довгострокову, свідчить про загальнонаціональну стратегію розвитку. Більш-менш стійка культурна однорідність дозволяє формувати сприятливі умови для закріплення в масовій свідомості необхідних цінностей, орієнтацій, переконань, пов'язаних із визнанням доцільності перебування при владі відповідних елітних груп. Вдало проведені економічні реформи, що вплинули на підвищення рівня матеріального та соціального забезпечення більшості суспільства, виступають одним з основних кількісних показників легітимності як такої. Політичні зміни, передусім, асоціюються з високим рівнем стабільності функціонування політичної системи та авторитетом держави в міжнародному політичному просторі [5].

Водночас легітимність елітного інституту характеризується рядом ознак, що проявляються на інституціональному (тобто часовий період перебування при владі, стійкість елітної структури та політичного режиму) та змістовному (тобто успішність соціально-економічного розвитку, дієвість законодавчої бази, залученість громадян до управлінської діяльності та ін.) рівнях його функціонування. До основних принципів елітної легітимності можна віднести:

1) відповідність встановленого правлячою елітою політичного порядку домінуючим у масовій свідомості уявленням про засади підпорядкування;

2) взаємообумовленість доцільності дій правлячої еліти та необхідності їх визнання суспільством із метою досягнення суспільного блага;

3) ефективність порядку, що оцінюється показниками добробуту та безпеки;

4) відповідність запропонованого порядку принципам та нормам міжнародної взаємодії.

Вони визначають сутність політичного режиму, сформованого елітою та обумовлюють основну функцію легітимності. Вона полягає в забезпеченні згоди суспільства відносно доцільності існуючого режиму, визнання законності, створення умов для його активної підтримки громадянами. У політичній практиці виділяють такі джерела легітимації елітного інституту, доцільність яких визначається особливостями конкретної політичної ситуації:

1) доступ громадськості до процесів державно-політичного управління через, наприклад, форми консультативної взаємодії, що дозволяє формувати почуття відповідальності на рівні з політичною елітою за здійснювану діяльність, посилюючи при цьому рівень ідентифікації із системою в цілому;

2) високий рівень професіоналізму та морально-вольові якості еліти, що визначають результативність діяльності, тим самим забезпечуючи відповідний рівень репутації у визначеному політичному просторі;

3) примус, що може проявлятися в різних формах (обмеження прав і свобод особистості, зниження доступу до отримання певної інформації, заборона масових акцій протесту і т.д.) [4].

Відповідно, легітимацію політичної еліти можна розглядати як своєрідний двосторонній процес взаємодії політичних суб'єктів, претендуючих на владні ресурси і вплив із метою реалізації власних політичних чи модернізаційних проектів та суб'єктів, які надають їм визнання та підтримку. Зміст даних легітимаційних процесів розкривається крізь призму таких складових частин:

1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значимість політичної еліти та визначених нею стратегічних напрямів діяльності, а також способів її здійснення, що відбувається або за власною ініціативою, або за допомогою політичних консультантів чи інших зацікавлених осіб;

2) визнання, підтримка значимості політичної еліти та здійснюваних нею практик держателями ресурсів соціальної підтримки (авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості та ін.) [2, с. 12].

Висновки. Процеси легітимації елітного політичного інституту виступають складовою частиною успішності політичної діяльності, спрямованої на здійснення змістовно-якісних перетворень та модернізацію політичної системи загалом. У ході їх реалізації відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної елітою модернізаційної чи іншої політичної діяльності, необхідності активізації власних ресурсів для її підтримки та визнання ефективності конкретного елітного інституту в порівнянні з іншими суб'єктами дії. У цьому

контексті актуалізується потреба подальших наукових розвідок стосовно процедури та суб'єктів реалізації легітимісної політики даного політичного інституту.

Література

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер. – М. : «Медиум», 1995. – 323 с.
2. Висоцький О. Легітимісна політика: поняття і сутність / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3. – С. 3–20.
3. Висоцький О. Сутність легітимізації політики / О. Висоцький // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4. – С. 24–34.
4. Керимов А. Легитимность политической власти: проблемы дефиниции и основные теоретические модели / А. Керимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>.
5. Липсет. С. Размышления о легитимности / С. Липсет [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pavroz.ru/lipset-legitimacy>.
6. Скиперских А. Легитимация и делегитимация политических режимов / А. Скиперских. – Елец : ЕГУ им. И. Бунина, 2006. – 142 с.
7. Тур М. Теоретико-методологічні засади процедурної легітимізації Лумана / М. Тур // Практична філософія. – 2005. – №3. – С. 25–31.
8. Habermas J. Communication and the Evolution of Society / J. Habermas [Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy]. – London : Heinemann Educational Books, 1979. – 239 p.

Анотація

Хоришко Л. С. Особливості легітимізації елітного політичного інституту. – Стаття.

Досліджено особливості легітимізації елітного політичного інституту. Процеси легітимізації даного інституту виступають складовою частиною успішності політичної діяльності, спрямованої на здійснення змістовно-якісних перетворень та модернізації політичної системи загалом. Вони реалізуються на рівні засвоєння норм та правил внутрішньоелітної взаємодії, діяльності за наявними алгоритмами, що враховують традиції та новачі. Це сприяє формуванню відповідного символічного сприйняття еліти та її впливу на функціонування політичної системи. Визначено фактори впливу на процеси легітимізації: просторово-часові характеристики, делегитимізація попередніх владних суб'єктів, норми та принципи взаємодії, суб'єкти легітимізації та їх позиції в політичному просторі, технології та ресурси здійснення легітимізації. У ході легітимізації відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної елітою політичної діяльності, необхідності активізації ресурсів для її підтримки та суспільне визнання ефективності.

Ключові слова: легітимізація, політична еліта, політична система, політичний інститут.

Аннотация

Хоришко Л. С. Особенности легитимации элитного политического института. – Статья.

Исследованы особенности легитимации элитного политического института. Процессы легитимации этого института выступают составляющей успешности политической деятельности, направленной на осуществление содержательно-качественных преобразований и модернизации политической системы в целом. Они реализуются на уровне усвоения норм и правил внутри элитного взаимодействия, деятельности по имеющимся алгоритмам, учитывающим традиции и новации. Это способствует формированию соответствующего символического восприятия элиты и ее влияния на функционирование политической системы. Определены факторы влияния на процессы легитимации: пространственно-временные характеристики, делегитимация предыдущих властных субъектов, нормы и принципы взаимодействия, субъекты легитимации, их позиции в политическом пространстве, технологии и ресурсы осуществления легитимации. В ходе легитимации происходит формирование в массовом сознании устойчивых убеждений относительно целесообразности осуществляемой элитой политической деятельности, необходимости активизации ресурсов для ее поддержки и общественное признание эффективности.

Ключевые слова: легитимация, политическая элита, политическая система, политический институт.

Summary

Khorishko L. S. Peculiarities of legitimation of the elite political institute. – Article.

The peculiarities of legitimation of the elite political institute were studied. The processes of legitimation of this institute are part of the successful political activity aimed at the implementation of meaningful and qualitative transformations and modernization of the political system in general. They are implemented at the level of adoption of the norms and rules of the intra-elite interaction, activity by the existing algorithms that take into account traditions and innovations. It contributes to the formation of the appropriate symbolic perception of the elite and its influence on the functioning of the political system. The factors of the influence on the processes of legitimation were determined: spatial and temporal characteristics, delegitimation of the previous government entities, norms and principles of interaction, subjects of legitimation and their positions in the political space, technologies and resources of the implementation of legitimation. During the process of legitimation there occur the formation of the stable beliefs in the mass consciousness concerning the appropriateness of the political activity, carried out by the elite, need for activation of resources for its support and public recognition of effectiveness.

Key words: legitimation, political elite, political system, political institute.